

17. Lange, A., 2012. 'Performative Translation Options Under The Soviet Regime', *Journal of Baltic Studies*, Volume 43, Issue 3, P. 401-420. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.634699>).
18. Korostelina, KV., 2013. 'Mapping national identity narratives in Ukraine', *Nationalities Papers The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Volume 41, Issue 2, P. 293-315. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/00905992.2012.747498>).
19. Van Vuuren, W., 2005. 'Ideologies of racial nationalism : The method in their madness', *Politikon, South African Journal of Political Studies*, Volume 32, Issue 1, P. 59-81. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/02589340500101741>).
20. Mirskii, G., 2003. 'Did Totalitarianism Disappear Together with the Twentieth Century?', *Russian Social Science Review*, Volume 44, Issue 5, P. 32-58. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.2753/RSS1061-1428440532>).
21. Drozdova, O., Robinson, P., 2019. 'A Study of Vladimir Putin's Rhetoric', *Europe-Asia Studies*, Volume 71, Issue 5. P. 805-823. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1603362>).
22. Thompson, MR., 2002. 'Totalitarian and Post-Totalitarian Regimes in Transitions and Non-Transitions from Communism', *Totalitarian Movements and Political Religions*, Volume 3, Issue 1, P. 79-106. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/714005469>).
23. Calhoun, L., 2018. 'Tendencies in drone strikes by states', *Critical Studies on Terrorism*, Volume 11, Issue 2, P. 357-375. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.1080/17539153.2018.1456726>).

DOI 10.33930/ed.2019.5007.16(9)-7

УДК 165.741

**СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ТРАКТУВАННЯ ТЕРМІНУ
“ДУХОВНІСТЬ” УКРАЇНСЬКИМИ ПЕДАГОГАМИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

*OUTLOOK FUNDAMENTALS OF THE TERM “SPIRITUALITY”
INTERPRETATION BY THE UKRAINIAN EDUCATORS
(THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY)*

О. С. Цибулько

<p>Актуальність дослідження. У період національного відродження України особливій актуальності набуває проблема духовності. Розвиток духовних</p>	<p>Urgency of the research. During the period of national revival of Ukraine the special actuality is acquired the problem of spirituality. The development of spiritual</p>
--	---

якостей особистості є однією з провідних напрямків реформ національної системи освіти, що передбачає використання нових методологічних категорій. У цьому контексті науковий інтерес становить детальне вивчення поняття “духовності” Важливим етапом на шляху розвитку та становлення сучасної системи освіти з усіма її принципами та морально-духовними орієнтирами стало саме XIX століття.

Постановка проблеми. Внаслідок реформування соціально-економічного, політичного, освітнього та культурного життя Російської імперії, до складу якої входили землі Наддніпрянської України, у другій половині XIX століття відбулися світоглядні зміни у свідомості суспільства. Актуальним стало питання національного відродження, що спонукало особистість до переосмислення проблем людського буття. Просвітницька та педагогічна діяльність громад, членами яких у різні проміжки часу були відомі представники українського народу: В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, М.І. Костомаров, П.О. Куліш, П.П. Чубинський та ін., відіграла значну роль у формуванні національної свідомості етносу, розвитку української культури, заклала підвалини національної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток педагогічної думки України здійснили М. І. Пирогов, П. Г. Редкін, М. О. Корф, П. Д. Юркевич, С. С. Гогоцький, С. І. Миропольський, К. Д. Ушинський. Ідеї цих науковців підсумовуються в працях Л. О. Голубничої, О. А. Горчакової,

qualities is one of the leading directions of reforms of the national education system that involves the use of new methodological categories. In this context, the scientific interest is the detailed study of the concept of “spirituality”. An important step towards the development and establishment of the modern education system with all its principles and moral and spiritual compass has become exactly at the XIX century.

Target setting. The reform of the socio-economic, political, educational and cultural life in Russian Empire, which included lands of the Dnieper Ukraine at the second half of XIX century, included a philosophical change in the minds of society. The question of national revival was important, prompting the person to rethink the problem of human existence. Educational and teaching activities of the communities, members of which in different time intervals were known representatives of the Ukrainian people: V. Antonovich, M. Drahomanov, N. Kostomarov and P. Kulish, P. Chubinsky, etc., played a significant role in the formation of national consciousness of the ethnic group, the development of Ukrainian culture, laid the foundations of national education.

Actual scientific researches and issues analysis. A significant contribution to the development of the pedagogical thought of Ukraine carried out the M. Pirogov, P. Redkin, M. Korf, P. Yurkevich, S. Gogotsky, S. Miropolskiy, K. Ushinsky. Ideas of these scientists are summarized in the works of

Л. О. Журенко, Л. А. Климчак, С. Л. Кузьміної, С. А. Саяпіної, у межах інших педагогічних досліджень розглядають їх Л. Д. Березівська, Л. С. Бондар, Н. М. Гупан, Л. О. Дубровська, І. В. Зайченко, С. Т. Золотухіна, Т. А. Ільїна, О. Л. Кірдан, О. В. Михайличенко, Н. С. Побірченко, В. В. Постолатій, Т. В. Філімонова та інші. Однак, історико-педагогічних працях, де предметом дослідження стало питання генези поняття “духовність”, немає.

Постановка завдання. Дослідження світоглядних засад трактування терміну “духовність” українськими педагогами другої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті розглядається питання світоглядних засад трактування терміну “духовність” українськими педагогами другої половини XIX століття. Особлива увага приділяється фундаментальним концепціям “духовності” в педагогіці. У статті виявлено особливості національного визначення терміну “духовності”.

Висновки. На основі вищевикладеного можна виокремити наступні трансформації у змісті поняття “духовність” у педагогічній думці України другої половини XIX століття. Залишаючись релігійною, парадигма духовності поступово змінюється. Важливим аспектом трансформації релігійної парадигми став дискурс трансцендентності проблеми, результатом чого стає зростання педагогічних складових зміни поняття духовності. Незмінним залишається розгляд поняття духовності як сенсу людського

L. Golubica, O. Gorchakova, L. Gurenko, L. Klimczak, S. Kuzmina, S. Sapna, in the context of other pedagogical studies consider them L. Berezovskaya, L. Bondar, N. Gupan, L. Dubrovskaya, I. Zaichenko, S. Zolotukhina, T. Ilyina, O. Cerdan, O. Mikhailichenko, N. Pobirchenko V. Postolatii, T. Filimonova and others. However, at historical and pedagogical works where wasn't the question of the Genesis of the concept of “spirituality”.

The research objective. A study of the philosophical basis of the interpretation of the term “spirituality” by Ukrainian teachers of the second half of the XIX century.

The statement of basic material. The article deals with the ideological principles of interpretation of the term “spirituality” by Ukrainian educators of the second half of the nineteenth century. Particular attention is paid to the fundamental concepts of “spirituality” in pedagogy. The article reveals the peculiarities of the national definition of the term “spirituality”.

Conclusions. Based on the above, we can distinguish the following transformations in the content of the concept of “spirituality” in the pedagogical thought of Ukraine in the second half of the nineteenth century. Remaining religious, the paradigm of spirituality is gradually changing. An important aspect of the transformation of the religious paradigm was the discourse of transcendence of the problem, resulting in the growth of pedagogical components of the change in the concept of spirituality. The concept of spirituality as the

буття, а отже, і основою освіти та виховання. Особливу роль педагоги приділяють визначенню цінностей, таким як ідеї істини, добра та краси. Поняття духовності в означений період доповнюється багатьма аспектами, стає багатовимірнішим, багатогранним.

Ключові слова: духовність, любов, екзистенція, освіта, виховання.

meaning of human being, and therefore the basis of education and upbringing, remains unchanged. Educators have a special role to play in defining values, such as ideas of truth, good and beauty. The notion of spirituality in a certain period is complemented by many aspects; it becomes more multidimensional, multifaceted.

Keywords: spirituality, love, existence, education, education.

Актуальність теми. У період національного відродження України особливої актуальності набуває проблема духовності. Розвиток духовних якостей особистості є однією з провідних напрямків реформ національної системи освіти, що передбачає використання нових методологічних категорій. У цьому контексті науковий інтерес становить детальне вивчення поняття “духовності”. Важливим етапом на шляху розвитку та становлення сучасної системи освіти з усіма її принципами та морально-духовними орієнтирами стало саме XIX століття. Оскільки, саме у цей період відбулися значні зміни у соціально-економічному секторі держави, а саме: скасування кріпосного права в царській Росії, реформи в інших сферах життєдіяльності країни, зокрема в освітній, все це зумовлювало підготовку кваліфікованих кадрів.

Постановка проблеми. Внаслідок реформування соціально-економічного, політичного, освітнього та культурного життя Російської імперії, до складу якої входили землі Наддніпрянської України, у другій половині XIX століття відбулися світоглядні зміни у свідомості суспільства. Актуальним стало питання національного відродження, що спонукало особистість до переосмислення проблем людського буття. На території Наддніпрянської України вагоме значення мали тези кирило-мефодіївців як чинники формування морально-духовних орієнтирів нації. Виключного значення набули думки М.І. Костомарова, П.О. Куліша, Т.Г. Шевченка. Бо окреслені ними ідеї автономізму, демократизму, федералізму, народолюбства, українофільства активно використовувалися представниками громадівського руху другої половини XIX – початку XX століття. Просвітницька та педагогічна діяльність громад, членами яких у різні проміжки часу

були відомі представники українського народу: В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, М.І. Костомаров, П.О. Куліш, П.П. Чубинський та ін., відіграла значну роль у формуванні національної свідомості етносу, розвитку української культури, заклала підвалини національної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток педагогічної думки України здійснили: М.І. Пирогов, П.Г. Редкін, М.О. Корф, П.Д. Юркевич, С.С. Гогоцький, С.І. Миропольський, К.Д. Ушинський. Ідеї цих науковців підсумовуються в працях: Л.О. Голубничої, О.А. Горчакової, Л.О. Журенко, Л.А. Климчак, С.Л. Кузьміної, С.А. Саяпіної, у межах інших педагогічних досліджень розглядають їх Л.Д. Березівська, Л.С. Бондар, Н.М. Гупан, Л.О. Дубровська, І.В. Зайченко, С.Т. Золотухіна, Т.А. Ільїна, О.Л. Кірдан, О.В. Михайличенко, Н.С. Побірченко, В.В. Постолатій, Т.В. Філімонова та інші. Однак, історико-педагогічних праць, де предметом дослідження стало питання генези поняття “духовність”, немає.

Постановка завдання. Дослідження світоглядних засад трактування терміну “духовність” українськими педагогами другої половини ХІХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи особливості наукового доробку українських педагогів другої половини ХІХ століття слід зазначити, що значення поняття духовності ототожнювалося з релігійною системою, зокрема християнською. Однак, вже простежуються риси поступового зменшення релігійного впливу на свідомість суспільства на основі дискурсу проблеми трансцендентно-технологічного. Трансцендентне – сутність, яка апріорно дається людині, те, що додається до людських сил, а не створюється ними. Технологічне (інструментальне) значення – якості людини, які можуть бути розвинуті людиною шляхом її виховання. Сутність поняття “духовність” визначається педагогікою через “онтологічність”, “телеологічність”, “синтетичність”, “аксіологічність”, хоча самі поняття вживаються не завжди.

Під онтологічністю духовності розуміється те, що вона є особливою сукупністю різних аспектів людської свідомості, сенсом людського буття. Телеологічністю духовності є розвиток людського усвідомлення процесів буття впродовж усього життя. Аксіологічністю є сенс життя людини розуміння таких етичних

категорій як істина, добро, краса. Синтетичністю є поєднання, синтез понять – істина, добро, краса, а з іншого боку, – трансцендентних та технологічних (інструментальних) її чинників.

Сутність поняття “духовності” формувалося впродовж багатьох століть під впливом найнаальних традицій і звичаїв. Основними якостями, якими мав би володіти педагог у цей період, що б найефективніше розкривати духовність власної особистості педагога був – “саморозвиток” та “комунікабельність”, причому, остання насамперед у системі діалогу між вчителем та учнем.

Характерною рисою педагогічної думки другої половини XIX століття є те, що зміст поняття “духовність” розглядався не крізь призму релігійно-догматичного визначення духовності, а шляхом розуміння ідеї існування людини. Вперше подібну думку висловив М.І. Пирогов. На його переконання, зміст та сенс людського існування виявляється у осмисленні власної людської сутності, окресленні місця у Всесвіті, у самовдосконаленні та самопізнанні [4, с. 33]. У більш пізніх дослідження вищезазначене питання було розкрито у працях С.І. Миропольського: Люди народженні для того, щоб бути людьми, розумними і вільними” [3, с. 109]. А смислові аспекти людського буття як життя духу визначає П.Д. Юркевич [8]. Відтак, з одного боку, дух людини з її прагненням до істини, добра є метою існування, з іншого, – “джерелом істини, добра і Богоподібності” [8, с. 224].

П.Г. Редкін у праці “Що таке виховання” звернув увагу на необхідності створення теоретичних засад педагогіки, визначення цілей виховання в контексті смислових аспектів буття людини. Таким смислом є, на його думку, “єдине ціле” (дух), що ґрунтується на божественних “ідеях краси, істини і добра” [5, с. 70].

Психологічні аспекти, як чинники формування у вихованців духовних орієнтирів та визначення смислових аспектів буття були розкриті К.Д. Ушинським: “... Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти... на питання, що він хоче будувати ...? ...Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зуміє чітко й точно визначити вам мету своєї виховної діяльності” [6, с. 78]. На думку дослідника, провідним завданням педагогіки має стати задоволення суспільних потреб у сфері саморозвитку та самовдосконалення особистості. Ідеал вдосконалення – “досконала людина”, сутністю якої є все прекрасне, святе, високе – дух [7, с. 113].

Однак, термін “духовність” у цей період ще не використовується. М.І. Пирогов розкриває його зміст через поняття “внутрішньої людини”, яка зароджується і розвивається у процесі осягнення особистістю світлих, чистих, високих істин. Суміжними з його думками є погляди М.І. Миропольського. С.С. Гогоцький розкривав поняття духовність через призму “вищої істини”, “вищого начала”, “вищої цілі” життя – ідею Бога, божественного провидіння, божественного духу [1, с. 58]. Ця ідея лежить в основі інших вищих начал – істини, краси і блага, які в своїй триєдності, синтезі й визначають аксіологічну сутність ідеї Бога.

Не відкидаючи смислової визначеності людини Божим духом, самої ідеї Бога, вчені визначали проблеми духовності людини як розвитку, еволюції духовного “Я” людини. Релігійна сутність, як мета людського існування наповнюється секуляртивним змістом. Так, М.О. Корф, будучи віруючою людиною і вважаючи необхідним включення до шкільної програми Закону Божого, боровся за те, щоб цей навчальний предмет викладався не догматично [2, с. 64], а релігійність С.І. Миропольського “насичена найблагороднішими, чисто світськими завданнями виховання”, освіти як дітей, та і дорослих [3, с. 123]. Значний внесок у формування нового розуміння духовності вніс у своїх працях П.Г. Редкін [5]. С.С. Гогоцький підкреслює, що духовні досконалості не є даними і готовими, а “вимагають вільної і самостійної самоосвіти” [1, с. 54].

“Дух як єство”, що розвивається у процесі виховання, аналізує П.Д. Юркевич [8, с. 225]. У контексті проблеми природовідповідності виховання аналізував трансцендентні аспекти духовності С.І. Миропольський. Дитина, на його думку, – це “психологічний суб’єкт, що включає закони розвитку, моральної й інтелектуальної освіти” [3, с. 118].

Особливі ідеї людського духу у контексті трансцендентного буття висловлює К.Д. Ушинський [6; 7]. Власне, саме його ідеї спричинили процес створення антропологічної концепції “духовності”.

Таким чином, хоч педагогіка ХІХ ст. повністю не відмовилася від релігійних постулатів, все ж почала поступово відходити від догматично-формалізованого, некритичного підходу до розвитку та виховання індивіда. У розумінні сутності духовності посилюються світсько-технологічні аспекти. Духовність, з одного боку, набуває онтологічної забарвленості, стає смисловим центром

життєдіяльності особи, а з іншого – метою розвитку, метою людської буттєвості, що є виявом телеологічної приналежності. Подібні зміни головним завданням педагогіки проголошують формування духовно-стійкої особистості, а термін “духовність” стає методологічною базою педагогічної науки. Її сутність у педагогіці даного часу має аксіологічну сутність, з основними цінностями істини, добра й краси. У своїх працях П.Г. Редкін акцентує свою увагу на важливості виховання дітей у гармонії краси, істини та добра.

Завданням педагогіки, на думку П.Д. Юркевича, є розвиток естетичних вподобань, моральної відповідальності, логічного мислення. Почуття прекрасного, істинного, совість і мислення – це найсуттєвіші основи сформованого, стійкого та досконалого духу [8, с. 225]. Аксіологічні аспекти генези поняття “духовність” є характерними також для педагогіки С.І. Миропольського, який розглядає поняття “духовність” як “служіння істині, добру і красі” [3, с. 118], С.С. Гогоцького, у якого істина, благо й краса є “вищими початками” [1, с. 59], М.І. Пирогова та К.Д. Ушинського, які основою поняття “духовність” визначають “високе і святе” [4; 6]. Невід’ємною складовою поняття є розуміння педагогами духовності як цілісної, синтезованої сутності, а на основі подібних суджень формується й погляд на людину як на цілісну систему. Людина – це єдність тіла та духу, а тому кваліфікована освіта повинна всебічно розвивати людину до повного пізнання істини.

П.Д. Юркевич також виходить із розуміння цілісної сутності людини, в основі якої лежить дух, як гармонійне поєднання ідей істини, краси, добра, яким відповідають такі здібності душі, як пізнання, почування, бажання та воля. На його думку, термін “духовність” необхідно розглядати як цілісну систему, синтезовану сутність, яка й визначає досконалість нашого духу.

Характерною рисою поняття “духовність” у другій половині XIX століття стрімке зростання її національної складової. Аналізуючи науковий доробок цього часу можна зробити висновок про початок розвитку духовності крізь призму національно-релігійної парадигми освіти. У цьому контексті дослідження поняття “духовності” належить М.О. Корфу, С.І. Миропольському, П.Д. Юркевичу, К.Д. Ушинському та ін.

Відомий науковець М.О. Корф відзначав, що “вивчення рідної мови складає одне із ранніх завдань початкової школи, яке далі

ніколи не переривається” [2, с. 328], а С.І. Миропольський підкреслював важливість виховання в народних традиціях, яке сприяє розвитку у вихованців почуття національної ідентичності [3, с. 121]. П.Д. Юркевич характеризував освіту певною системою, мобільність реформування якої визначає ідея, спрямована до істинного, прекрасного, доброго – до Бога [8, с. 224], як морально-релігійна і творча самореалізація особистості в контексті національної культури.

Детально питання народності та ролі мови висвітлює К.Д. Ушинський. На думку вченого, основи виховання та мета виховання є різними у кожній нації і визначаються народним характером. Народ без народності – тіло без душі. Усяка жива історична народність є найпрекраснішим створінням Божим на землі, і вихованню залишається тільки черпати з цього багатого й чистого джерела [6, с. 71]. Центральним поняттям для виховання індивіда педагог вважає мову. Він вважає, що “рідне слово є основою розумового розвитку й скарбницею усіх знань: з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається. Слово є тілом духу, і поки дух не виробиться з слова, не оволодіє ним цілком..., доти він не може посуватися і розвиватися вільно. Слово є єдиною сферою розвитку духу, й на володінні цією сферою має будуватися всяке навчання і розвиток” [6, с. 71].

Але окремого значенням національній традиції поняття “духовності” наділяли представники мистецтва та освіти, які здійснювали активну діяльність у сфері розвитку національної школи. Такими діячами у першу чергу були представники громадського руху: В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, П.Г. Житецький, О.Я. Кониський, М.І. Костомаров, П.О. Куліш, М.В. Лисенко, І.С. Нечуй-Левицький, М.П. Старицький, П.П. Чубинський, Т.Г. Шевченко та ін. Головним завданням освіти, виховання вони вважали розвиток почуття любові до рідної землі, мови, традицій, національної свідомості, формування мислення. Посилення ролі національних традицій у сфері освіти започаткувало процес формування національної парадигми духовності.

Важливим є й те, що педагоги не лише аналізували смислові, онтологічні аспекти генези поняття “духовність”, а й розглядали чинники розвитку духовності у контексті педагогічної ситуації. Вони робили спроби щодо пошуку окремих методів актуалізації смислових аспектів буття людини у контексті особистісного виміру.

Найбільш важливим для розвитку духовності особистості педагогічна думка України другої половини XIX століття визначає самотворчість особистості та комунікативні навички в структурі “вчитель-учень”. Відповідно до поглядів П.Д. Юркевича, виховання духу і формування вільної людини є взаємозалежними. Учений незмінно підкреслює: “Де дух, там і свобода” [8, с. 225], а “всьяке виховання є самовихованням” [8, с. 225]. А С.С. Гогоцький умовою духовності, “або виявлення розумного і вільного духу”, визначає “свободу і самостійну освіту” [1, с. 29]. Спонування появи жаги людини до самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти вважали головною метою педагогіки М.О. Корф, М.І. Пирогов, П.Г. Редкін.

Використовуючи категорії “праця” та “свобода” розкриває питання саморозвитку та самовдосконалення як важливі складові генези духовності К.Д. Ушинський [7]. В основі комунікативності як чинника актуалізації духовності покладена система взаємодії “вихователь-вихованець”, “вчитель-учень”, “людина-природа”, “людина-суспільство”, “людина-книга”, “людина-мистецтво” тощо. Незважаючи на те, що поняття “комунікативність” не використовується, воно є важливою складовою як педагогічної теорії та практики, так і розуміння генези поняття “духовність”.

Особливо значної комунікативної ролі у розвитку особистості надавалося вчителю й вихователю як духовним наставникам, вплив яких є передумовою духовного становлення особистості. Метою педагогіки є задоволення вищих моральних і духовних потреб індивіда, чим на думку К.Д. Ушинського, є мистецтвом вчителя, вихователя [6], тому що без особистого безпосереднього впливу на школяра справжнє виховання є неможливим. [6, с. 73]. Пронизаною гуманізмом є педагогіка П.Д. Юркевича, який вважає “життєдайним началом” педагогіки любов [8, с. 227]. Засобом гуманістичного підходу до виховання особистості є, на думку вченого, комунікативний чинник. Вчений стверджує, що дитині від народження притаманне “почуття людяності” – потреби у спілкуванні з іншими людьми, завдяки чому отримуються внутрішні спонування до розвитку і виховання душі [8, с. 227].

Отже, здійснюючи джерелознавчий аналіз історичних документів, педагогічних праць підтверджується припущення, що поняття “духовність” стало в досліджуваний період методологічною основою теоретичних пошуків. Педагогіка почала визнавати ідею духовності смислом людського буття, а й відповідно – метою

виховання та освіти в цілому. Основою розгляду проблеми ще залишається релігійна парадигма, однак вона набуває вже суттєво інших ознак.

З часом зміст духовності зводиться до простіших визначень істин, проголошених християнською традицією. Поняття “дух”, “духовність” набувають синтетичного змісту. Межі пізнання постійно зростають, духовні чинники – релігійні і секулярні, трансцендентні і технологічні, свідомі і безсвідомі, соціальні, національні, культурологічні та інші – стають складовими синтезу. Характерною рисою педагогічної думки другої половини XIX століття є те, що цей процес є більш ефективним, ніж у філософській, яка дуже повільно відмовлялася від догматично-релігійного визначення сутності духовності і яку цікавила насамперед безкомпромісна боротьба з матеріалізмом. Трансформація генези поняття духовності призводить до початку процесу формування “буттєво-особистісної” (антропологічної) (К.Д. Ушинський) та “національної” парадигм духовності. Цей процес тривав до початку XX століття.

Висновки. Отже, можна виокремити наступні трансформації у змісті поняття “духовність” у педагогічній думці України другої половини XIX століття. Залишаючись релігійною, парадигма духовності поступово змінюється, доповнюється секулярною сутністю та змістом, особливо на рівні екзистенційному. Важливим аспектом трансформації релігійної парадигми став дискурс трансцендентності проблеми, результатом чого стає зростання педагогічних складових зміни поняття духовності. Незмінним залишається розгляд поняття духовності як сенсу людського буття, а отже, і основою освіти та виховання. Особливу роль педагоги приділяють визначенню цінностей, таким як ідеї істини, добра та краси. Поняття духовності в означений період доповнюється багатьма аспектами, стає багатовимірнішим, багатогранним. На основі цих висновків можемо говорити про таке визначення поняття “духовність” педагогікою другої половини XIX століття: духовність – це процес зародження, розвитку людської духовності як самовизначення, розвитку та самоактуалізації особистості на основі релігійних ідей істини, добра, краси.

Список використаних джерел:

1. Гогоцкий, СС., 1879. 'Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования', Ч. 1, К., 111 с.
2. Корф, НА., 1982. 'Наши педагогические вопросы', М. : *Сотрудник школы*, 409 с.
3. Миропольский, СИ., 1873. 'Народная школа по идеям Коменского', *Наша начальная школа, № 2*, С. 102 –146.
4. Пирогов, НИ., 1985. 'Вопросы жизни', М. : *Педагогика*, С. 29 –51.
5. Редкин, ПГ., 1953. 'На чем должна основываться наука воспитания', М. : *Учпедгиз*, С. 61 –73.
6. Ушинский, КД., 1954. 'Про народність у громадському вихованні', Т. 1, К. : *Рад. школа*, С. 50 –109.
7. Ушинский, КД., 1954. 'Три елемента школи', Т. 1, К. : *Рад. школа*, С. 110 –126.
8. Юркевич, ПД., 1993. 'Мир з ближніми як умова християнського співжиття', К. : *Абрис*, С. 222 –229.

References:

1. Gogotskiy, SS., 1879. 'Kratkoye obozreniye pedagogiki ili nauki vospitatel'nogo obrazovaniya (A Brief Overview of the Pedagogy or Science of Educational Education)', *Ch. 1*, K., 111 s.
2. Korf, NA., 1982. 'Nashi pedagogicheskiye voprosy (Our Pedagogical Questions)', М. : *Sotrudnik shkoly*, 409 s.
3. Miropol'skiy, SI., 1873. 'Narodnaya shkola po ideyam Komenskogo (People's School on Comenius' Ideas)', *Nasha nachal'naya shkola, № 2*, S. 102 –146.
4. Pirogov, NI., 1985. 'Voprosy zhizni (Questions of Life)', М. : *Pedagogika*, S. 29 –51.
5. Redkin, PG., 1953. 'Na chem dolzhna osnovyvat'sya nauka vospitaniya (What Should Be the Science of Education)', М. : *Uchpedgiz*, S. 61 –73.
6. Ushyns'kyu, KD., 1954. 'Pro narodnist' u hromads'komu vykhovanni (About Nationality in Public Education)', Т. 1, К. : *Rad. shkola*, S. 50 –109.
7. Ushyns'kyu, KD., 1954. 'Try elementy shkoly (Three Elements of the School)', Т. 1, К. : *Rad. shkola*, S. 110 –126.
8. Yurkevych, PD., 1993. 'Myr z blyzhnimy yak umova khrystyians'koho spivzhyttya (Peace with Neighbors as a Condition for Christian Coexistence)', К. : *Abrys*, S. 222 –229.